

יידיש אחר השואה – מבוא*

אף על פי שהשואה שהוטלה על-ידי הנאצים הרסה והשמידה באורח אכזרי ויעיל את לשון יידיש יחד עם היהודים של מזרח אירופה, שזו היתה לשונם, בבחינת *lingua franca*, הוכיחה היידיש – הלשון, הספרות והתרבות – מידה ניכרת של גמישות וכושר להתאושש. חרף כל חוקי הסיכוי וההסתברות שרדה יידיש והפכה מוקד לפעילות אינטלקטואלית רצינית, מחקרית ואמנותית, במרוצת שישים השנים שחלפו מאז סיום מלחמת העולם השנייה. היידיש התפתחה מן המחקר הלשוני והספרותי באוניברסיטאות המעולות והמובילות בעולם אל כשרון היצירה של סופרים ומשוררים בני-זמננו בישראל ובאמריקה, מן הקליטה והחיקוי של מילים ביידיש ואמרות עסיסיות פורחות, שחדרו לעיתונות היומית באנגלית ועד הפיכת היידיש ללשון-קודש בקהילות של חסידים, מפרסום יצירות חדשות ועד תרגום היצירות הקאנוניות הקיימות אל לשונות אירופה המודרניות. יידיש אינה חדלה מלהזכיר ולייצג עולם ומלואו של חיוניות הטבוע בה, וכן את הרלוואנטיות והחשיבות שהיא נושאת בסימון הזהות היהודית ותחייתה.

אמנם חלפו מזמן הימים, שבהם דחו קבוצות שונות של יהודים ולא-יהודים את לשון יידיש מתוך סלידה בשל נימוקים אידיאולוגיים וגזעניים. היום אין יידיש בכל-גילוייה אלא תחום מכובד ביותר במחקר האקדמי. הלשון המדוברת גם היא זכתה למעין תחייה בפי אנשים שונים, כפי שמעידים החוגים הרבים של קריאה ושיח ברחבי ארצות הברית ואירופה. ממשלת שבדיה הכירה ביידיש כלשון-של-מיעוט והקציבה לה קרן הוגנת לפיתוח. הפילולוגיה של יידיש היא ענף מחקר רציני באוניברסיטאות של גרמניה. צרפת מטפחת בגאווה אחדים מן המלומדים הגדולים של יידיש עתיקה ובינונית. בפולין, אשר בה פרחו יידיש כלשון דיבור כמעט אלף שנים, חוקרים ומפרסמים ניתוחים קפדניים של ההבטים ההיסטוריים, הספרותיים והלשוניים של יידיש, ולימודים של ספרות משווה בארצות הברית כוללים את מורשת ספרות יידיש בקורסים מיוחדים ומכובדים.

כרך זה, בן 16 המסות, מבחר מתוך הרצאות, שהושמעו בכנס של המרכז באוקספורד המתמחה בלימודי עברית ומדעי היהדות, שהתקיים במקום המקסים 'ארנטון מאנור', בימים 26–28 באוגוסט 2003, מציע כאן שורה של עיונים

* מבוא לספר האנגלי: Joseph Sherman, ed. 2004: *Yiddish after the Holocaust*, Oxford, Boulevard Books, Introduction 9-14 pp. הספר כולל 16 מחקרים. כאן יפורסם המבוא בתרגום לעברית.

ומחקרים על אודות מעמדה של יידיש בעולם בן-ימינו, הנוגעים לשטחים הרבים, שיידיש מחוברת ושזורה בהם.

החלק הראשון סוקר את הסיטואציה סמוך לגמר המלחמה והשוואה ומבקש להצביע על ההיקף של ההרס והאבדון ועל הצעדים שנקטו לתיקון המעוות וחידושו. נתן כהן וג'ואנה נאליבאיקוֹ-קוליקוב שניהם בודקים את המאמצים שנעשו לשם החיאתה של יידיש בפולין. זו היתה ארץ, שחיו בה מספר רב של דוברי יידיש, שהשמדתם השיטתית היתה המקיפה ביותר. הסקירות של המלומדים יוצרות רושם מדכא, באשר המאמצים המכוונים של חבורה מצומצמת של יהודים פולנים ששררו, נתקלו בלחץ האנטישמיות המקומית מצד אחד ובאחזת השלטון הקומוניסטי מצד שני, שהכשילו את כל הנסיונות להחיות את תרבות יידיש.

גם בתולדות יידיש בעשור הראשון אחר הקמתה של מדינת ישראל ניכרת מידה של שלילה ובלאימה. מצב זה נסקר על-ידי רחל רוזנסקי. אמנם אפשר לטעון, שהפגיעה ביידיש היא מעין קורבן למען האחידות הלאומית המתחייבת במדינה החדשה. הדעה הקדומה נגד יידיש, שנוסחה באורח אלים על-ידי בן-גוריון ונשמעה כחיקוי מפי תלמידיו, תרמה לא מעט להרס היידיש כלשונם של היהודים בעירן המודרני.

היה זה מקור של אי-אמון מכאיב, שחורבן הלשון, שיוזמיו היו הרוצחים הנאצים, והמשכו התחולל באמצעות המדיניות האנטישמית של סטאלין והמשטרים הקומוניסטיים שהוא הטיל במדינות הכבושות, וישראל דווקא במדינה היהודית, לפי רצונם של מייסדיה הציונים.

כאשר המחקרים סוקרים את ההישגים החיוביים של יידיש בעשור הראשון אחרי מלחמת העולם השנייה, התמונה המתקבלת מעורדרת יותר. סקירתו של זכריה בקר על הפרסומים ביידיש בעולם כולו במשך שישים השנים האחרונות מבהירה, שהיצירה ביידיש, אף כי צומצמה והומך קולה, רחוקה מאזלת יד, ומספר הספרים שראו אור במשך התקופה הזאת עשוי לשמש עדות להחלטתם המפורשת של סופרים, משוררים, מבקרים ומורי-הוראה לקיים בחיים את לשון היידיש ולשמור על עושרה וחיוניותה. יאן שווארץ מעלה ומציין את המשימה שבה דבקו היידישיסטים היוצרים בזמן הזה. בשנת 1955, בניו-יורק, ניסח יעקב גלאַטשטיין, הידוע ומקובל כאחד המשוררים המודרניים המעולים ביידיש, את התפקיד והעתיד של יידיש באמריקה. הוא פרסם את דבריו בריאיון גדול שהוקלט. שווארץ מנתח את פרטי עמדתו של גלאַטשטיין והקְלוֹנוטיות שלה למחקר ולביקורת של ספרות יידיש בזמן הזה.

רוניקה בלינג סוקרת באורח ממצה את המאמצים שנעשו להקמת תיאטרון יידיש בדרום אפריקה בתקופה שלאחר השואה. מסתבר שאף כי מאמצים אלה היו נידונים לכשלון במשך זמן רב, הרי החזרה-לחיים של יידיש היתה תכלית, שאוהביה הקדישו את עצמם למענה בלהט, ולא חשוב כלל באיזה מרחק על פני כדור-הארץ נמצא ביתם הנוכחי. עמי בלאו מעלה את ענייניה של הספרות ביידיש, גם זו המפרסמת תרגומים מלשונות אחרות – והוא מצביע על זכרונות של הסופר סטפן צווייג, שנכתבו במקורם בגרמנית. העניין כולו נידון וטולטל

מכוחן של אידיאולוגיות שונות. מסות אחדות במדור הזה מציעות בדיקה מחדש של ההיקף ושל ההשפעה האידיאולוגית על הצמצום או אף הביטול הגמור של השגי ספרות יידיש המודרנית ומחקריה.

במדור השני של קובץ זה נכללו ארבע מסות, החוקרות את מצב הוראת הלשון בתחום לימודי היידיש היום. אין זו הפתעה, שהמצב הקיים מחייב שינויים מסוימים. שני חיבורים מקדישים תשומת לב אל שיטות ההדרכה המופעלות בבתי-ספר המנוהלים על-ידי חסידים או בני זרמים אחרים מן האולטרה-חרדים, שמבחינתם הפכה היידיש, גם מתוך נימוקים אידיאולוגיים, ללשון המועדפת בתקשורת היומיומית. החוגים שבהם יידיש היא לשון חיה וחיונית מתמקדים בסביבת החרדים, בעיקר במרכזם הגדול ביותר בירושלים, וכן בניו-יורק ובלונדון, אבל גם במרכזים קטנים יותר, שבהם מתגוררת אוכלוסייה חרדית.

למרות העובדה, שהסתברה מן המחקרם האלה, שהיידיש הנלמדת במסגרות האלו אינה תואמת את הנורמות המקובלות בדרך כלל של היידיש הסטנדרטית, הרי ניתן לשער בוודאות, שזו עשויה להיות היידיש-של-מחר. נקודה זו הוצגה באורח משכנע במחקר היסודי של מרים איזאקס. אין להתעלם משום גוף מאורגן, שמפעיל מערכת לימוד וקריאה בהיקף גדול, אף לא מן החומר הלימודי עצמו. שיטות ההוראה הפרוגרסיות והחינוכיות המופעלות בבתי-הספר של החרדים, לעומת זאת, אינה עומדת בדרישות של החינוך המודרני, להלכה ולמעשה, כפי שמראים לנו במחקרם אנא פישמן וגונשור וויליאם שפיר תוך השוואה בין שני סוגים של בתי-ספר יהודיים במונטריאול, אך אפשר דווקא ששיטות אלו יוצרות סוג חדש של יידיש, הן בתוכן והן במבנה של הלשון עצמה. אם מדובר ביידיש כלשון חיה ומדוברת בחיי היומיום בפי דור חדש של דוברים מקוריים בעתיד, הרי זאת תהיה לשון שונה לחלוטין מן הנורמות המקובלות עלינו היום. על כל פנים, טוענת אָה גֶלֶר במאמר ביקורת לינגוויסטי שנון, אין הגישה ליידיש הנלמדת בקולג' ומקובלת כנוסח סטנדרטי מקיפה וממצה מכול וכול את הוואריאנטים הרבים הקיימים כה וכה. ואמנם, טוענת אוה גלר, ההיסטוריה המקובלת על מוצא לשון יידיש ומבנה מן הראוי שתהיה פתוחה לאתגרים רציניים. שום לשון אינה קיימת בחלל ריק, אם גם יתאמצו חסידיה וישתדלו ליצור חלל כזה. ואלינה גולד מציגה באופן מסקרן ומברח במחקרה באיזו מידה שְאָלָה האנגלית הקאנאדית מילים מן היידיש, שנתקבלו ונטמעו כדיבור נורמאלי, ואף מצאו שביל, ללא אתגר או קושי, להיקלט אל הלשון השוטפת של העיתונות היומית.

תהיה נא התפתחות העתיד של הלשון המדוברת כאשר תהיה, הרי הספרות ביידיש, שנכתבה אחרי השואה מעלה אחדים מהישגיה המשובחים ביותר. אין שום ספק באיכות יצירתו של אברהם סוצקבר, אחד המשוררים המעמיקים ביותר, שחיבר יצירות מתוך רגישות והפנמה. התר ואלנטיה מנתחת ומפרידה מתוך האוצר הלשוני של סוצקבר את נושא הטראנספורמאציה – את העול שסוצקבר נטל על עצמו באמצעות גלגול הדמות של נסיון החיים הנורא שלו כשריד מתוך השואה ופארטיזן לוחם נגד הנאצים אל נדר החובה לחיות וליצור, ובהרחבה – החובה של העם היהודי לבנות מחדש את ההווה שלו ולעצב את העתיד. בחינתו

של יוסטין קאמי של יחסי סוצקבר והציונות, או מה שחשוב יותר, יחסיו אל קיומה ועתידה של מדינת ישראל, לרבות הבט נחקר מחדש של יצירת המשורר, יוצר מעין קונטראפונקט לניתוח המוצע על-ידי התר ואלנסיה. שני המחקרים האלה יוצרים אפשרות של קריאה שלמה ונרגשת של שירה הקולעת אל המהות הפנימית ביותר של הזהות היהודית המודרנית. באורח מצומצם יותר מהווה יצירתה של רבקה באסמן בן-חיים קונטראפונקט למרחב ולתנופה של שורות סוצקבר. היא עצמה ניצולת השואה ויצירתה רובה ככולה ספוגה בנוכחות לא-אמורה של מחנות המוות. זלדה כהנא נוימן מציינת, שהמשוררת שואבת מן המקור העמוק ביותר של המסורת היהודית והאמונה, והיא מבקשת לחזק ולחגוג עם שתייה, אפילו בתוך תוכם של ייסורים שאין להם מבע.

הייסורים היו בבחינת גורם מדרבן לרוב הסופרים שלאחר השואה, שכתבו את יצירותיהם בידיש. התאוה לחיים, אפילו בעיצומו של משב המוות, מובעת באורח מרגש בפרוזה החודרת של רגינה רובין, ניצולת המרדף הנאצי אחרי יהודים בצרפת הכבושה, אשר התקדמה למעמד של סוציולוגית בכירה, היסטוריונית ומבקרת, כמו כן גם סופרת רגישה של זכרונות וסיפורת. ההרהורים המרגשים שלה על לשון יידיש, כאמצעי הביטוי של חולשה ואי-אונים, והיא עומדת על כך, שידיש מסוגלת להפוך באורח חד-משמעי ללשון החיים. בן-ציון שק בוחן בפיקחות את השקפותיה מתוך מגמה לגלות את התאמתן למצבה של יידיש היום, לאמור:

"על פני השטח אנו עדים לתחייה של תרבות יידיש. על פני השטח, דברים המצוינים כ'יהודיים' הפכו ללהיטים [...] בברלין ובכל מקום אחר. יש הצלחה גואה של מוזיקת הכלי-זמר, של התיאטרון ביידיש, של המטבח המסורתי, של שירי הערש וכל דבר המעורר את תרבות 'הכנר על הגג' [...] התחייה מעוררת אשליה כי הטראגי אינו קיים עוד [...] נוסטלגיה אל מה שפלוגי כלל לא חווה עלולה ליהפך למשהו ארוז בצורה שקרית ומדומה" (רגינה רובין).

רובין מציינת באורח נהיר דילמה חדה הניצבת בפני יידיש: אם היא תשרוד ותחיה, כיצד זה יתרחש, ומה זה יהיה בעצם? רבות מן ההשקפות המפנימות בחדות, המוצעות במחקרי ספר זה, משקפות את האמת האחזה בהפגמתה של רובין, והן מציעות לנו גם מידה של אזהרה וגם מידה של עידוד:

"תרבות אינה נעלמת אלא אם כן הזכרון על אודותיה מתנדף, הן הזכרון ההיסטורי, זכרונו של עם, הזכרון התרבותי, ואמנם גם הזכרון הלאומי. כאשר הדור המבוגר יודקן, אחרים מאתנו ישמרו את זכרון היידישלאנד וינחילו אותו גם לדור הצעיר, ולו רק באמצעות לשונות אחרות. הזכרון הזה חי ומהבהב כשלהבת קלושה, אך הוא בכל זאת חי וקיים [...] וכל עוד יתקיים הזכרון של יידיש, ותשוקה ליידיש ואהבה ליידיש – הריני משוכנעת, שיידיש תחיה בנו ומחוצה לנו" (רגינה רובין).

יש מקום לתקווה במידה מסוימת. בהקשר הזה מן הראוי לעיין בניתוח הממצה שכתבה אסטריד שטארק על רומן חרש ומדהים ביידיש שבתדיקע שוועבעלעך (גפרורים של שבת) מאת מיכאל פֶּלְזֶנְבַּאָם, שעדיין לא פורסם כספר. רומן זה

נמשך למסורת הארוכה של הסיפורת בידיש, הנותנת ביטוי לחלומות על בואו הקרוב של המשיח, שיהודים מצפים לו זמן רב כלי-כך בתקווה ובתיסכולים. ציפייה זו היא אבן השתייה של האמונה היהודית. אף כי הרומן שואב את ההשראה מן הנערצים שבמקורות המסורת, הרי היצירה של פלזנבאום גרושה במגמות פוסטמודרניות הרווחות בסיפורת של ימינו, עם תבונה חריפה עוצרת נשימה והמתח המפוצץ של מבנה עלילה השזור במומחיות, ועיצוב הציפייה באמצעות תערובת של חריפות וצחוק. הרומן החדש הזה מרענן את הדעת ומדרבן את המחשבה. יש לקוות שהוא יראה אור בידיש ובתרגום לאנגלית, ולו כדי להוכיח – אם הוכחה כזאת דרושה – שההערכות שידיש נפטרה וחלפה מן העולם המודרני אינן אלא הגזמות בעלמא.

המרכז ללימודי עברית וידיש באוקספורד יש לו מסורת ארוכה של פרסום מחקרים בידיש. הכרך הזה הוא מעין תמצית מן הכנס, שהעניק אפשרות לבנות צירוף של הרצאה אל הרצאה. העבודה בחקרי יידיש החלה בכשרון ובמסירות ממש עם ייסוד המרכז. עתה מכינים כנס נוסף ב־2005. יש לי העונג להציע לקוראים את הכרך הזה בתקווה בטוחה, שזה ידרבן מחקרים ואתגרים נוספים לקידום של לימודי היידיש.